

MİNAXANIM TƏKLƏLİ (NURİYEVA)*

HÜSEYN CAVIDİN ORTAQ ƏDƏBİ DİL UĞRUNDA FƏALİYYƏTİ

XÜLASƏ

Əsrin əvvəllərindən başlayaraq Hüseyn Cavidin təhsil aldığı İstanbul hər baxımından türk xalqlarının mədəniyyət, dil, əlifba, təhsil problemlərinin həll olunduğu nüfuzlu bir mərkəz statusu daşıyırdı. İstanbul mühitinin Hüseyn Cavidin həyatında, ideya yolunun müəyyənləşməsində böyük rol oynadığını xüsusilə diqqətə almaq lazım gəlir. Yaradıcılığının ilk dövründən başlayaraq, şair həqiqətən türk dilini məharətlə Azərbaycan ədəbi dilinə yaxınlaşdırmağa çalışmışdır. Cavid bu iki türk dili arasında bir ortaq körpü yaratmağa, bir növ süni sədləri yıxaraq bu dillər arasındakı məsafəni qısaltmağa çalışmışdır.

Açar sözlər: *dil, türkcə, şivə, türk xalqları.*

Azərbaycanın böyük şairi Hüseyn Cavidin bədii-poetik irsi bizim öz dəyərinə hər zaman saxlayacaq olan milli, mədəni və mənəvi sərvətimizdir. Bu sərvət heç vaxt dəyəri azalmayacaq, nə ətrini, nə də rəngini soldurmayacaq bir sərvətdir. Bu mənada həmişə olduğu kimi, indinin özündə də Cavidin əsərləri dərinlən öyrənilməyə, dərk edilməyə böyük ehtiyac hiss etdirir. Əsərlərində yürütdüyü amalların milli keyfiyyəti, “milli olduğu qədər də ümumbəşəri bir mənə və mahiyyət kəsb etməsi... bütün bunların bədii söz sənətinin eczakar dilində və yalnız özünəməxsus formalarla inikasını Cavid yaradıcılığına daim sonsuz maraq doğurmuşdur” [Hüseynov: 2005, s.3].

Hüseyn Cavidin fəaliyyətində 1905-1909-cu illər arası onun universitet illərini əhatə edir. Azərbaycandan – Naxçıvandan gedən bir şair üçün Türkiyə öz siyasi və ictimai vəziyyəti baxımından tamamilə Azərbaycanla heç də bir-birindən nə iləsə fərqlənən uzaq bir ölkə deyildi. Eyni fikir, ideya birliyi daşıyan bu xalqlar üçün bu yaxınlığı şərtləndirən cəhətlər çox idi; bu illərdə İstanbul türk xalqlarının mədəniyyət, dil, əlifba, təhsil problemlərinin həll olunduğu nüfuzlu bir mərkəz statusu daşıyırdı. Məhz bu səbəbdən də Cavidin İstanbul təhsilinin nəticələri bəhrəli oldu; şairin bədii-estetik arsenalı, burada əldə etdiyi poetik məharət mükəmməl həddə dolmuşdu. Bu mənada İstanbul mühitinin Hüseyn Cavidin həyatında, ideya yolunun müəyyənləşməsində böyük rol oynadığını xüsusilə diqqətə almaq lazım gəlir. Ona görə ki böyük şairin sabit dünyagörüşü və milli məfkurəyə yiyələnməsi, Türk dünyasının məşhur alim və şairlərindən – Ziya Göyöl, Yusif Akçura, Məhməd Akif Ərsoy, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu, İsmayıl bəy Qasıralı, Bəkir Çobanzadə, Xəliq Ziya Uşaqlıgil, Rza Tevfiq, Cənab Şəhabəddin, Əbdülhəq Həmid kimi şəxsiyyətlərin adı və təleyi ilə bağlı idi. “Şübhəsiz ki, bu qədər böyük təfəkkür sahibi olan şəxsiyyətlərin ictimai-siyasi, ədəbi-bədii, fəlsəfi-psixoloji təsir gücü Cavid kimi bir düşüncə sahibinin mənəvi varlığında izsiz-tozsuz, səssiz-səmirsiz ötüşə bilməzdi” [Qarayev: 2005, s.22]. Bu tarixi simaların, təkcə Cavidin ədəbi təleyində deyil, ümumən Türk dünyasında milli məfkurənin formalaşmasında, düşüncə tərzinin təkmilləşməsində, yeniləşməsində çox böyük rol oynadıqları hər kəsə bəllidir [Yaqub: 2010, s.22]. Onların ortaq Türk ədəbi dili uğrunda fəaliyyətinin öz növbəsində milli fikir cərəyanının da güclənməsinə səbəb olacağı ümidlərini oyadıb qanadlandırır-

* Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, filologiya elmləri doktoru, professor. proftomris@gmail.com

dı. Çünki milli varlığın əzilməsi, dininin və dilinin ciddi təhlükə qarşısında qalması, vətənin işğalı, parçalanmaq qorxusu vəziyyəti daha da çətinləşdirirdi. “XX əsrin başlanğıcında, kapitalizmin sürətli inkişafı dövründə - ədəbi dilin müxtəlif təmayüllər tərəfindən milli zəmindən uzaqlaşdırıldığı...bir dövrdə canlı xalq dili ilə əlaqəni daha da möhkəmləndirmək, rəsmi dairelərdə, mətbuatda, elmi və bədii kitablarda onun hüquqlarını təmin etmək və genişləndirmək uğrunda gərgin mübarizə zərurəti ortaya çıxırdı [Kazımov: 1997, s.23]. Beləliklə, bütün bunların (əlbəttə, Azərbaycanın mədəni həyatında dərin təsirlər buraxan Bakıda nəşr olunan “Həyat” və “Fyüzat” mətbu orqanlarının yaydığı türk ideologiyasının öndərliyi ilə [Buran: 2007, s.75]) sonda türk ədəbi dilinin möhkəmlənməsi, bununla da bu amilin milli fikir cərəyanının da güclənməsinə səbəb olacağına inamı gücləndirirdi. Hüseyn Cavidin əsərlərinin beş cildliyini nəşrə hazırlayan Turan Cavid bu nəşrin oxucuların üz tutub istinad öyrənəcəyi ən mükəmməl nəşr olduğunu nəzərdə tutaraq yazırdı: “1958-ci ildən nəşr edilməkdə olan kitablarını istisnasız olaraq mən tərtib etsəm də, dilinin, imlasının qorunması naminə göstərdiyim bütün cəhdlər uğursuzluqla nəticələnib. Bəzən Mərkəzi Komitə, bəzən Yazıçılar Birliyi, bəzən də nəşriyyatlar səviyyəsində yaradılan əngəlləri ortadan qaldırmaq mümkün olmayıb. Cavid əsərlərinin indiyə qədərki bütün nəşrlərinin redaktələrini onun dilinə kobud müdaxilədən başqa nə adlandırmaq olar?!” [Cavid: 2005, s.4]

Əlbəttə, Turan Cavid “kobud müdaxilə” dedikdə məhz şairin dilinin “sadələşdirilməsi və islah olunması” istiqamətindəki məqsədli, hətta sözün həqiqi mənasında “təcavüzkar” redaktə işini nəzərdə tuturdu. Bu müdaxilələr bir çox hallarda zorakı tədbirlər xarakteri alırdı; böyük dramaturqun ədəbi-bədii irsinin möhkəm qoruyucusu və mənəvi davamçısı olan T.Cavid bunun guya müasir oxucunun dramaturqu yaxşı anlayıb dərk etmələri xatirinə edildiyinə də münasibət bildirir: belə təşəbbüsdə bulunanların heç biri Cavid mətnlərinin ədəbi-estetik, tarixi və məfkurəvi mahiyyətinə vaqif olmayıblar... [Cavid: 2002, s.5]

Göründüyü kimi, Cavidin dili istər ölkə daxilində, istərsə də ölkə xaricində ən çox mübahisə və müəyyən mənada münaqişə oyadan bir dildir. Cavidin yaradıcılığı birmənalı şəkildə desək, “təsəvvüf zehniyyətini, türk birliyi ideyasını, islam əxlaqını ehtiva edən, irəli sürdüyü fəlsəfi ideyalarla Qərb fəlsəfəsi təfəkkür sistemi arasında bağlılıq olan mükəmməl ədəbi-bədii sərvətlər toplusu” [Əbilov: 2010, s.21] adlanmağa layiq olan mükəmməl irsdir. Həm də bu fəaliyyət heç də bu və ya digər dili mexaniki sürətdə uzaq, özgə dil ünsürləri ilə doldurmaqdan da ibarət deyildi. Əksinə, hər iki dilin köklərinə enməklə ortaq, lakin donuq, süst qalmış xətləri və cizgiləri sanki hərəkətə sövq etmişdi. Beləliklə, bu gün çağdaş şeirimizin sağlam ənənəsinin Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq, Səməd Vurğun, Əhməd Cəmil, Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza, Məmməd Arazla bir sırada məhz Hüseyn Cavidlə qoyulduğu qənaətinə gəlmək mümkündür [Vəli: 2011, s.48]. Yuxarıda qeyd etdiyimiz üzrə, yaradıcılığının ilk dövrlərindən başlayaraq, şair türk dilini məharətlə Azərbaycan ədəbi dilinə yaxınlaşdırmağa çalışmışsa da, bunun üçün Cavidin dilinə tamamilə nə türk, nə də Azərbaycan ədəbi dili demək doğru olmazdı. Əslində, Cavid bu iki dil arasındakı sədləri yıxaraq sanki fərqləri yumşatmağa, əritməyə çalışmışdır...

Cavidin beş cildliyinin redaktoru olmuş mərhum ədəbiyyatşünasımız Yaşar Qarayev Hüseyn Cavidin bədii dili haqqında düşüncələrini onun “Şeyx Sənan” pyesi üzrə ümumiləşdirərək yazırdı: “Şeyx Sənan” məhəbbət nəğməsidir. Əsərin dili və vəznə lirik bir mahnı qəddər səlisdir [Qarayev: 2005, s.12]. Bu xüsusiyyətlərinə görə ki, Cavidin dil materialında “xatireyi-şevqü-şətarət”; “hafizəpirayi-təhəzzür”; “sükuti-həzin”, “dəsti-sürahi”, “əndəlibi-səhər”, “ərzi-şükran”, “ləbrizi-təəssür”; “haqqü-mədələt”; “türreyi-şəbrəng” və s. çətin tər-

kiblərlə yanaşı, xalq dilinin bitməz-tükənməz xəzinəsi əsasında yaratdığı “hər qürubun ölgün nəfəsi”, “hər gecənin səssiz qaranlığı”, “şəfəq yavrusu”, “işvəli nur”, “yaldızlı həqiqətlər”, “yıldızlı yalan”, “heykəli-naz”, “vurgun gönüllərin acı təranəsi”, “dilbər kələbəkələr”, “tələyimin yıldızı”, “məğrur qaraquş yavrusu”, “fəzilət heykəli”, “səadət quşu”, “bəla yıldırımını” kimi romantik pafos, obrazlı üslub örnəkləri, “lirik təranələr” təsiri bağışlayır. “Hüseyn Cavid bir şair kimi orijinaldır, təkraredilməzdir, yalnız özünə, öz sənətinə xas olan poetik ifadə və vasitələrin müəllifi kimi çox uğurlu bir dəsti-xətti vardır” [Qarayev: 2005, s.8]. Cavid yaradıcılığının fikri məşğul edən, bədii zövq anlayışını yetişdirən məsələ onun dil problemi, daha doğrusu, müşkülüdür. Cavidin dili Cavidin fəlsəfəsi qədər və bəlkə də ondan daha əhəmiyyətli bir məzmun kəsb edir. Hüseyn Cavid parlaq poetik üslub ustası idi. Böyük sənətkarın bu heyrətamiz üslubu onun sözə həssas *şairanə münasibətinin* (kursiv bizimdir-M.T.) və sənətin möcüzə doğura biləcək inamının nəticəsi idi [Hüseynov: 2005, s.3]. Cavidin bədii dil materialı üzrə müşahidələrimiz göstərir ki, varlığını saxlamış bir sıra sözlər hər iki dilin əski çağlarına aid olmaqla bir kökdən olan türk dillərində qanunauyğun, təbii proses olmuşdur: *donatmaq, kömlək, uyumaq, yamağ, gəbərmək, bəkləmək, er-gec, saqın, sağır, bora, dəmin, oda, laf, türlü, bən, çan (zəng), ufaltmaq(doğramaq), öylə, öyləmi, çocuq, çıldırmaq, çamur, çabuq, ibrig, yıpranmaq, yosma, yapmaq, yapı, dışarı, ikinci çağı, ixtiyar, düğün, güz (payız),məndil, qurşun, gücəndirmək (çətinə salmaq), us(ağıl)* və s. Doquz yaşında zəki, uslu bir çocuq: Ənvər və s. Bu sözlərin bir çoxunun müasir ədəbi dilimizdə passivləşməsi və ya şəkicə köhnəlməsi və ya mənəca dəyişməsi (bir çox hallarda dilimizdə müvafiq qarşılıqları meydana gəlmişdir) şəraitində Türk dilində isə aktiv mövqeyini saxlaması təbiidir. Bu qəbil sözlər içərisində Türkiyə və Azərbaycan türkcəsində arxaikləşmənin keyfiyyəti nəzəri cəlb edir. Belə ki Cavidin əsərlərinin luğət tərkibində keçmiş tarixlərlə səsleşən, lakin hadisələrin cərəyan etdiyi və ya əsərin yazıldığı dövrdən keçən müddət ərzində köhnələrək arxaik rəng almış və ya indi arxaikləşməkdə olan bir sıra qədim sözlərimizə də rast gəlirik ki, bu sözlərdə arxaikləşmənin təzahür yolları və onların arxaikləşmə səbəbləri müxtəlif və fərqlidir. Məsələn, *sağır* (kar), *iştə, böylə, sıra (skamyə), kəndisi, altın, nişançı (alayı), haydut, oda, qıvılcım, saqın, cunbuşa* (başlamaq), *seyd* (ov, şikar), *həmşirə, yaslan, kaftan, çapan, binbaşı, cambaz, cirit, gözcü, dışarı, çınlamaq, bunalmaq, şakağ (gicgah), düdük (tütək), soluq*. Bu sözlər bu gün də işləndiyi mətn daxilində öz mənə aydınlığı ilə digər vasitələrdən seçilmir və müasir oxucu nəzərincə Cavid şeirinin bədii siqlətini əsla azaltmır.

Qeyd edək ki, Hüseyn Cavid kimi Nəriman Nərimanov, Seyid Hüseyn, Cəfər Cabbarlı, Mikayıl Müşfiq, Mehdi Hüseynə də (ilk əsərləri) *bıqmaq, mırıldanmaq* (mızıldanmaq, pıçıldamaq), *çocuq, köy, köylü, iştə, bulmaq, bulunmaq, qələbəlik, hayır, yılan, yıldız, yavru, yarı, pəmbə, qoşmaq, annə, uyqu, çıldırmaq, şaşırmaq, şişə, çabuq, öksüz* və s. sözlər var idi və çox aktiv vahidlər idilər. Demək, bu sözlər təkcə Cavidin istifadə etdiyi sözlər deyildi, həm də Azərbaycan ədəbi dilinə məxsus faktlar idi. Bu müşahidələrimizi Mikayıl Müşfiqin ikicildliyindən seçdiyimiz 5-10 şeir nümunəsi (20-30-cu illərə aid) üzrə müqayisələri ilə yekunlaşdırmaq istəyirik: *kömlək, pək, düdük, mutlu, bəkləmək, çəlik, soqaq, köylü, şərqi, hayır, yaslanmaq* (yastılanmaq), *bora, qapdırmaq* (əldən vermək), *qazıq* (yalan), *sayrıyaraq* (bərq vuraraq), *əvət, böylə, sənələr, kibi, qülbə, uyqu, yarı, uzayan* (uzanan) və s. kimi. Bunların sırasında Türk dilində fonetik-morfoloji ortaqlığı, müasir ədəbi dilimizlə isə fərqi saxlayan sözlər üstünlük təşkil edir: *satır* (sətir), *diyorlar, coşuyor, ayrılıyor, uyuyor, açayım, soğurluq, soğumaq uçayım, anlatamaz, hoplamaq, azcıq, buğday, gönül, qırbac, yılmaz, qavğa, mənəkşə, iləri* və s. onlarla yenə misal verə biləcəyimiz nümunələr bunu sübut etmək-

dədir. Deməli, sözün öz-özünü arılaşdırması, durulaşdırması bir az zaman istəsə də, sonuc mütləq təmizlik, saflıqla bitir [Vəli: 2011, s.41]. Ədəbi dilimizin müasir çağlarını nəzərə almaqla demək mümkündür ki, bəzi sözlər fonetik tərkibcə olduğu kimi qalmışsa da, mənaca dəyişilərək, bu gün yeni fərqli məzmun qazanmışdır. Necə deyərlər, sözün sözü əvəzləməsi, yeni sözün doğuluşu... dünyanın bədii idrakına yeni pəncərələrin açılması təbii prosesdir [Vəli: 2011, s.41]. Leksik arxaikləşmənin bu növünə dair: *qoşmaq*, *elektriklənmək* (cazibəsinə düşmək), *qızmaq* (hirsələnmək), *kamran olmaq* (kama yetişmək), *yamağ*, *uşaq* (nökər), *gəbərmək*, *mütəfəkkir*, *qonmuş* (yerləşmiş), *qonaq* (köşk), *dayaq* (zərbə), *əmsal*, *əmmək* (içmək, udmaq), *qalın* (güclü), *yırtmaq* (cırmaq), *fırlamaq* (cəld çıxmaq), *qoca* (ər), *qanbur* (qoca), *qızıl* (qırmızı), *köpürtmək* (qızıışdırmaq), *mum*, *dərnək* (qrup, dəstə):

Bülbüllər ötüşür, cəh-cəh vururlar,
Güllüklərdə düyün, *dərnək* qururlar.

(“İlk bahar”)

Yaxud, əksinə, Hüseyn Cavidin dilində elə sözlərə də təsadüf olunur ki, onlar bu gün də ədəbi dildə müəyyən anlayışların ifadəçiləri kimi mühüm rola malikdir, lakin həmin sözlər fonetik tərkibcə – şəkicə müəyyən dəyişikliyə uğramışdır: *tabança*, *yudum*, *yürək*, *üz*, *yıldız*, *çoq(x)*, *çiq(x)armaq*, *aq(x)ışdıq*, *yapyalınız*, *tüfək*, *qılıc*, *dizmək*-*düzmək*; *alev*, *gövrəçin*, *tilki*, *parmaq*, *tevbə* (tevbələr olsun). Əlbəttə, sözlərin əski şəkli mühafizə olunan: *soğuş*, *dikən*, *kömlək*, *uyqu*, *ıslıq*, *çıplaq*, *qarışımaq*, *loqma*, *alay* (*al*, *hiylə*), *abdal*, *av*, *tavuş*, *avutmaq* (ovutmaq: Avutan kim...o qəlbi-naşadı!?) kimi faktlar ciddi səbəblərlə bağlı idi.

Cavidin dilindəki sözlərin bir qismi həm fonetik tərkib, həm də mənaca məhdudlaşaraq, ümumişlək sözlər sırasından çıxmış və arxaik rəng almışdır. Məsələn, *sərpildi* (səpildi), *saqsı* (saxsı), *səqət* (saqat) - şikəst; *yaslan*(maq), *əmsalsız*, *istəməm*, *göküs*, *həmşirə*, *xəlt* (eyləmək), *qalpaq*, *atqı* (bürüncək), *gecəyi* - gecəni, *isyan* ~ üsyan, *yansıtmaq*, *küçük*, *yoqsul*, *gevşək*, *bir taqım* (bir sıra), *mərkəb*, *qədifə*, *uslandırmaq*, *büyücek*, *çalmaq* (oğurlamaq), *caddə*, *soyaq*, *sıtmalı* (qızdırma), *çapqın*, *təbərdar* (baltaçı), *saçma* (boş söz), *xırçın*, *sinirli* və s.

Bütün “bu dəyişikliklər Azərbaycan dili sozlərində tarixi mahiyyət daşıyır və dilimizin formalaşmasında iştirak edən etnik qrupların – muxtəlif qəbilə və tayfa dillərinin qalığı hesab olunur” [Kazımov: 2008, I c., s.142]. Müasir dil baxımından fərqli fonetik mənzərəni Cavidin şeir və dramlarından götürdüyümüz nümunələrlə canlandırmağa çalışsaq:

-Ədibin “q” səsi ilə işlətdiyi *qoqu* (qoxu, ətir), *sıqıldığca*, *aqsaq*, *arqa* (arxa), *qırq* (qırx), *soqulmaq*, *toqumaq*, *aqşam*, *aqmaq*, *aqışmaq*, *yaqmaq* (yaxmaq), *qorqunc*, *qorqutmaq*, *baqalım*, *bana baq*, *oqşamaq*, *çiqmaq*, *sıqıntı*, *çiqarmaq*, *çalqamaq* (çalxamaq), *yaqın*, *çoq*, *baqış*, *taqça*, *loqma* sözlərinə baxsaq, görürük ki, bu səs bu gün Azərbaycan türkcəsində işlənən sözlərin tərkibindəki “x” səsi ilə əvəzlənmişdir:

-**Söz başında** “y” samiti *yıl* - il, *yıldız* - ulduz, *yürək* - ürək, *yirmi* - iyirmi, *yutsun* – udsun, *yüceboylu*, *yüzük*, *yigit* şəklində işlənmiş, sonralar isə bizim dilimizdə düşməklə bu günkü şəklini almışdır.

-**d~t əvəzlənməsi**: *dadlı*~*tatlı*, *tikən*~*dikən*, *bulutlu*-*buludlu*; *tırnaq*-*dırnaq*; *tırmalamaq*-*dırmalamaq*; *anlatıyorum*-*anladırım*; *qanatlarım*-*qanadlarım*;

-**İsmin -dan, -dən çıxışlıq hal şəkilçisi yerinə -a,-ə yönlük hal şəkilçisinin işlənməsi**: A l t u n s a ç (incə qəhqəhələr). Xayır, sən bəni güllərə, çiçəklərə deyil, yalnız bitməz-tükənməz fəzalara, fəzalardakı yıldızlara sormalısın.(“Afət”)

-**İsmin təsirlik hal şəkilçisinin “n” bitişdirici samiti yerinə “y” işlənməsi**: *qapıyı*, *yüziyi*, *tabancayı*, *bağçayı*, *bəy əfəndiyi*, *döşəməyi* və s.

Bu fonetik özəlliklər türk dilinin fonetik sistemindən qida alırsa, habelə dilimizin qədimi özəlliklərini saxlayan canlı şivələrdə də qorunub saxlanmaqdadır.

Müşahidə etdiyimiz morfoloji özəlliklər: *umulur şeymi bu* (umulan şeymi bu), *dona qalmaq* (donub qalmaq) və s.

- Feilin müxtəlif şəkilləri: əmr - gedəlim (gedək); göndərəyim, yaxınlaşmayalım, baxalım, oynayalım, görəlim, içəlim, qonuşalım...

- Bacarıq şəkli - *bilmək* köməkçi sözünün şəkilçiləşməsi: *unutamıyor, gələmiyorum, çarə bulamadım, dəyişəmiyorum, yeniləşmədim, biləməzlər, razı olamam, dönəməyiz* və s.

- Xəbər şəkli: yıldızsın, sevmiyorsun, dersin (deyirsən), baisim, xatırlıyorum, başqa çiçəksin, müztəribim, mahirsin, sönəcəyim, məhcubum, saçmalıyorsun, öpürüm, rica edərim, əyləniriz, biriz (birik), peşiman oluruq, düşüverir, qurtuluruq, diyorsun, danmam, bənım (mənam), qaçıyor, tənəffüs ediyor, uyuruq, anlatırız və s.

Alqış sana, Ceyhun qızı, bəndən nə *dilərsin*?

Şaqqaq dodağın susmasın, Allahı *sevərsin*.

Aç könlünü, layiq sana hər dürlü mükafat.

Sevda! Nə *dilərsin*, gözəlim, aç bana anlat?!

Şairin dilində daha çox türk dilinə mənsub olan sözlər də az deyil: *urban* (üst geyimi, ka-pot), *kələbək*, *əvət*, *arqadaş*, *baxçavan*, *şımartmaq*, *dönək*, *şımarıq*, *şimdi*, *vız gəlir*, *qomşu*, *yıldırmaq*, *qurnaz*, *titiz*, *ıssız*, *gürbiz*, *xızlı*, *xırsız*, *ətmək*, *şu*, *çömlək*, *çömləkçi*, *bunalmaq* (sı-xılmaq), *sunmaq*, *nərdə*, *cümbüşə* (başlamaq), *həp*, *həpsi*, *eyilik*, *yeltənmə*, *püsküllü* (*söyüd*), *toqat* (*zərbə*), *yahu*, *eyi*, *şəmsiyə*, *gevşəklik*, *nasıl*, *qaç* və s. Münasibətlərimizin bəlli dövrünü səciyyələndirmək üçün, daha çox isə bu qəbildən olan sözlərin ümumtürk mənəbəyini dəqiq-ləşdirmək baxımından yararlıdır.

Türk dilinə müvafiq olaraq, kiçiltmə-əzizləmə çalarlı sözlərin gözə çarpacaq üstünlüyü də nəzəri cəlb edir: *annəciyim*, *babaciyim*, *yavrucuğum*, *bir danecik*, *buraciq* (bura, buralar), *xocam*, *fidancığaz* və s.

Hüseyn Cavidin ədəbi-bədii fəaliyyəti sayəsində ədəbiyyatımızda Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiqlə bir sırada personaj, obraz adları orijinal sayılacaq şəkildə milliləş-dirilmişdir: Turxan bəy, Maral, Bəypolad, Humay, Nadir bəy, Çingiz bəy, Arslan bəy ("Ma-ral"); Cəlal, Gövərçin, Uluğ bəy, Yıldırım, Aydınmir, Əkrəm ("Uçurum"), Qanpolad, Orxan, Murad, Səlmə ("Ana"). Özdəmir, Alagöz, Ərtoğrul, Yavuz, Xandəmir, Altunsaç, Qaratay, Oqtay, Qaplan, Qorqmaz ("Afət"); Tuncər, Sima, Rəna, Elxan ("İblis"); Dilşad, Ağbuğa, Orxan, Elmas, Sabutay, Dəmirqaya, Qaraquş ("Topal Teymur"); Altay, Yalçın ("Səyavuş") adları ədib tərəfindən bəyənilərək təqdir olunmuş faktlar olmaqla onun böyük amalının hər-tərəfli aydınlaşdırılmasına xidmət edəcək dəlillərdir.

Hüseyn Cavidin bədii dili üzərindəki müşahidələrimiz - əsərlərindəki bir sıra mühüm lek-sik və frazeoloji vahidlərin təhlili və bunların semantik xususyyətləri, habelə əldə etdiyimiz nəticələr göstərir ki, həm ziddiyyətli və həm də mürəkkəb bir zamanda fəaliyyətlə məşğul olan ədib milli ədəbi dilimizin nailiyyətlərini qoruyub saxlamağa ciddi səy göstərmiş, onun sağlam yollarla inkişaf etdirilməsi istiqamətində çox cəfalara qatlanmışdır. Bütün ömrünü milli ədəbi dilimizi saflaşdırmaq, quruluş və ifadə cəhətdən zənginləşdirmək uğrunda çalışan Hüseyn Cavidin fəaliyyəti, fikrimizcə, birmənalı olaraq ortağ türkcənin yaranmasına xidmət etmişdir.

Bu gün Hüseyn Cavidin əsərlərinin dilini bir daha nəzərdən keçirdikcə, habelə ədəbi fəaliyyətini diqqətlə izlədikcə ortağ türkcənin mümkün ola biləcəyinə əmin olmaq və eləcə

də XX əsrin başlanğıcında milli təməllər üzrə ayaq tutan, yüksələn ədəbi dilimiz haqqında bitgin, tam qənaətlərə gəlmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Azər Əbilov. Hüseyn Cavid yaradıcılığının ədəbi-fəlsəfi qaynaqları, fil. üzrə fəlsəfə doktoru alim. dər. al. üçün təqdim edilmiş diss. avtoreferatı, Bakı, 2010
2. Ahmet Buran. Türk lehceleri, Ankara, Akçağ yayımları, 2007
3. Hüseyn Cavid. Əsərləri (beş cildə), Lider nəşriyyatı, Bakı, 2005
4. Kamil Vəli. Eşqin sözü. Düşüncələr. Bakı, Nurlan, nəşriyyatı, 2011
5. Kanira Askerova. Hüseyn Cavid və Türk Edebi Dili, - "Kardeş Kalemler", kısım, 2012
6. Qəzənfər Kazımov. "Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin dramaturgiya dili" – Seçilmiş əsərləri (10 cildə), I c., Bakı, 2008.
7. Qəzənfər Kazımov. Sənət düşüncələri, Bakı, Kitab Palatası, 1997.
8. Tural Hüseynov. Hüseyn Cavid Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığında, – fil. elmləri nam. alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoref., Bakı, 2005
9. Turan Cavid. "Bir neçə söz" - Hüseyn Cavid. Əsərləri, I c.
10. Türkəqul Mustafa Həqqi. Azərbaycan türk şairi Hüseyn Cavid. Bakı, 2002
11. Yaşar Qarayev. Hüseyn Cavidin yaradıcılığı, - Hüseyn Cavid. Əsərləri, I c.

Minakhanım TAKLELI (NURIYEVA)

THE ACTIVITY OF HUSEYN JAVID FOR A COMMON LITERARY LANGUAGE

SUMMARY

Starting from the beginning of the century, Istanbul, where Huseyn Javid studied, had the status of a prestigious center where the problems of culture, language, alphabet, and education of the Turkish people were solved in every respect. It is especially important to note that the environment of Istanbul played a big role in the life of Huseyn Javid and in determining the way of ideas. Starting from the first period of his creativity, the poet really tried to skillfully bring the Turkish language closer to the literary language of Azerbaijan. Javid tried to create a common bridge between these two Turkish languages, to shorten the distance between these languages by breaking down some kind of artificial barriers. Javid tried to create a common bridge between these two Turkic languages and reduce the distance between these languages, as if to break the artificial barriers.

Key words: *language, Turkish, dialect, Turkic peoples.*

Минаханум ТЕКЛЕЛИ (НУРИЕВА)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГУСЕЙНА ДЖАВИДА ЗА ОБЩИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК

РЕЗЮМЕ

Стамбул, где учился Гусейн Джавид, с начала века имел статус престижного центра, где всесторонне решались проблемы культуры, языка, алфавита, образования тюркских народов. В этом смысле следует отметить, что среда Стамбула сыграла большую роль в жизни Гусейна Джавида и в определении его идейного пути. Начиная с первого периода своего творчества, поэт действительно стремился искусно приблизить турецкий язык к азербайджанскому литературному языку. Джавид попытался создать общий мост между этими двумя тюркскими языками и сократить расстояние между этими языками, как бы сломив искусственные преграды.

Ключевые слова: *язык, турецкий, говор, тюркские народы.*